

KAN NEDERLAND GELUKKIGER?

Inleiding op de vraag.

Ruut Veenhoven

Gepubliceerd in: Kan Nederland Gelukkiger ?, Universitaire Pers Rotterdam, The Hague, The Netherlands. 1988, pp.1-10

‘Kan Nederland gelukkiger?’ De titel van dit boekje klinkt spannend, maar waar gaat het eigenlijk over? Wat wordt bedoeld met geluk? Waarom zou Nederland niet gelukkiger kunnen? Kun je zo'n veelomvattende vraag eigenlijk wel beantwoorden? In deze inleiding wordt dat kort toegelicht.

1 WAT IS DE VRAAG?

Kan Nederland beter? Ja natuurlijk. Er valt nog heel wat te verbeteren in dit land. Om een paar dingen te noemen: uitbanning van criminaliteit, emancipatie van de vrouw, veiliger verkeer, en minimale verontreiniging. De vraag is dan ook niet of het land verbeterd kan worden, maar of dergelijke verbeteringen er ons Nederlanders veel gelukkiger op zullen maken. Het gaat dus over het geluk van individuele mensen. Wat is ‘geluk’ dan precies? Om dat duidelijk te maken zullen we nagaan welke betekenissen dat woord allemaal heeft en aangeven welke daarvan bij deze vraag aan de orde zijn.

1.1 Betekenissen woord 'geluk'

In de meest ruime zin verwijst het woord geluk naar een ‘goede toestand’. In het spraakgebruik heeft het woord minstens vier andere betekenissen. Die betekenissen zijn weergegeven in [overzicht 1](#)

Er zijn twee soorten ‘goede toestanden’: voorbijgaande toestanden (mazzel en topervaring) en duurzame toestanden (voorspoed en voldoening). Het is dan al meteen duidelijk dat de eerste twee betekenissen niet van toepassing zijn voor de vraag die hier aan de orde is. Het gaat er niet om of het toeval ons niet wat meer kan toelachen of dat we in ons gevoelsleven incidenteel hogere toppen kunnen bereiken. Het gaat om de vraag of duurzame verbetering van de kwaliteit van ons bestaan mogelijk is: om de laatste twee betekenissen dus. Vallen die betekenissen nog nader te preciseren? Om daarover weer duidelijkheid te krijgen kijken we nu hoe in wetenschappelijke verhandelingen over duurzaam geluk gesproken wordt.

OVERZICHT 1-----
Betekenissen woord geluk in het spraakgebruik

Vorbijgaand	1. Gunstig toeval. Mazzel. 'Een geluk bij een ongeluk'. 'Geluk in het spel'
	2. Een heftige positieve emotie of topervaring. Euforie. 'Bij het weerzien van zijn land doorstroomde hem een groot geluk'
Duurzaam	3. Voorspoed. Heil. 'Zijn geluk zoeken'
	4. Voldoening in het leven scheppen. 'Zijn wensen vervuld zien'

In wetenschappelijke discussies wordt ook vaak een onderscheid gemaakt tussen geluk in de zin van 'voorspoed' en geluk in de zin van 'voldoening'. Men spreekt in dat verband wel van 'objectief' en 'subjectief geluk.

Er is sprake van 'objectief geluk' als het bestaan aan bepaalde kwaliteitseisen voldoet; bijvoorbeeld als men geen gebrek lijdt, kan gaan en staan waar men wil en in goede gezondheid verkeert. Die kwaliteitseisen vloeien voort uit een opvatting over wat een 'goed leven' is. De opvatting hoeft niet noodzakelijkerwijs door het beoordeelde individu te worden gedeeld. De beoordeling van iemands leven aan die eisen kan ook door een buitenstaander gebeuren.

Bij subjectief geluk gaat het om de waardering van het eigen bestaan door het individu zelf. Daarbij zijn geen vaste kwaliteitscriteria vereist. De eisen variëren van persoon tot persoon en zijn vaak ook maar ten dele bewust. Een buitenstaander kan hier niet oordelen: hij kan hoogstens gissen wat het individu er zelf van vindt.

De term 'objectief' wordt in dit verband vooral gehanteerd om het tegendeel van 'subjectief' aan te duiden: een oordeel over het bestaan van iemand (subject) los van diens eigen meningen en voorkeuren. Die oordelen zijn natuurlijk niet objectief in de zin dat ze onbetwistbaar zijn. Ze berusten op opvattingen waar men het meer of minder mee eens kan zijn, maar waarvan de juistheid zich niet laat bewijzen. De opvattingen over wat een goed leven is maken veelal deel uit van een omvattende levensbeschouwing en variëren daardoor naar milieu en tijd. Vanuit de tegenwoordige - sterk humanistisch getinte levensbeschouwing stellen we nu eisen rond 'individuele zelfbeschikking' en 'ontplooiing' voorop, maar nog niet zo lang geleden werd vanuit een religieus perspectief meer de nadruk gelegd op 'nabijheid tot God', zoals blijkend uit levenswandel, vastheid van geloof en extatische ervaringen.

Het verschil tussen wetenschappelijk en alledaags spraakgebruik over duurzaam geluk zit niet alleen in de benaming van het verschil in deze twee varianten. In wetenschappelijke verhandelingen worden daarbinnen nog verdere differentiaties gemaakt. Binnen de betekenis van 'objectief geluk' wordt een onderscheid gemaakt naar kwaliteit van 'levensomstandigheden' en naar kwaliteit van 'het leven zelf'. De spreektaal biedt geen woorden waarmee dit verschil kernachtig kan worden aangeduid. Binnen de betekenis van 'subjectief' geluk worden onderscheiden het 'zich prettig voelen' bij het leven dat men leidt en een meer rationele 'afweging' van de plus en min punten van het bestaan. Dit onderscheid kan beter in gewone woorden worden aangegeven o.a. met de tegenstelling tussen 'stemming' en 'tevredenheid'.

Aldus ontstaan vier varianten van duurzaam geluk. Deze varianten zijn weergegeven in **overzicht 2**. De nummering van **overzicht 1** is aangehouden.

OVERZICHT 2

Varianten van duurzaam geluk in wetenschappelijke verhandelingen

Objectief (voorspoed, heil)	3a.	In goede omstandigheden verkeren
	3b.	Zelf goed functioneren
Subjectief (voldoening)	4a.	Menen dat het bestaan aan eigen eisen voldoet (tevredenheid)
	4b.	Zich meestal prettig voelen (stemmingsniveau)

Laten we ter verduidelijking van deze onderscheidingen het geluk van een kat als voorbeeld nemen. Beoordelen we dat ‘objectief’ aan de mate waarin het dier in goede levensomstandigheden verkeert (3a), dan kijken we in hoeverre de omgeving van het dier voldoet aan wat een kat nodig heeft: dagelijks een bak voer, een plekje achter de kachel, een tuin met bomen om in te klimmen en muizen om te vangen, liever geen hond in de buurt, enz. Op basis van studie van de kat kunnen we aardig specificeren wat meer en minder noodzakelijk is.

Beoordelen we het geluk van de kat aan de mate waarin het dier goed functioneert (3b), dan kijken we in eerste instantie of het beest wel gezond is: zoals onder meer blijkt uit houding en vacht. Verder kijken we ook of de kat ‘katwaardig’ functioneert: of hij achter muizen aanrent en tegen honden blaast. Ook hier kan een deskundige vrij goed preciseren welke eisen aan het functioneren van de gemiddelde kat gesteld mogen worden. De eisen kunnen immers nooit verder gaan dan het - beperkte - biologische repertoire van het beest.

Of een kat ook ‘subjectief’ gelukkig kan zijn (betekenis 4) valt niet met zekerheid te zeggen. Katten kunnen ons daar in ieder geval niets van vertellen. Laten we echter maar aannemen dat katten zich geen tevredenheidsoordeel over het bestaan kunnen vormen (4a) maar zich wel behaaglijk kunnen voelen en daarbij plegen te spinnen (4b).

Passen we deze geluksconcepties nu op mensen toe, dan blijkt het moeilijker om eisen voor objectief geluk te formuleren, maar gemakkelijker om vast te stellen of er sprake is van subjectief geluk.

Criteria objectief geluk

Net als voor katten kan men voor mensen proberen te specificeren waaraan ‘goede’ levensomstandigheden moeten voldoen. Het is dan niet zo moeilijk een aantal vergelijkbare minimum-eisen op te sommen: voldoende te eten, een dak boven het hoofd en veiligheid op straat. Het wordt echter moeilijker als die minimum-eisen gepreciseerd moeten worden: hoeveel te eten, wat voor dak boven het hoofd. Moet dat het biologisch minimum zijn of iets wat niet al te zeer afwijkt van wat we gewend zijn. Dit wordt geen betoog over de levensvoorwaarden van de kat, maar onze aandacht richt zich op ideologische opvattingen over wat een ‘menswaardig bestaan’ is. In de ene opvatting staat daarbij materieel comfort voorop, in de andere toegang tot kennis en cultuur en in weer een andere politieke zeggenschap. Er is wel geprobeerd om het over althans een aantal vereisten eens te worden en deze vast te leggen in definities van ‘armoede’ en

‘achterstelling’ en zelfs in ‘rechten van de mens’. Dat neemt echter niet weg dat die eisen betwistbaar blijven en onderhevig zijn aan mode.

Soortgelijke problemen doen zich voor bij de omschrijving van wat precies ‘goed functioneren’ van een individu is. De analogie met het functioneren van de kat gaat nog op voorzover het lichamelijk functioneren in het geding is. Ook bij mensen is vrij duidelijk hoe het organisme fysiologisch moet functioneren en welke afwijkingen van het patroon zodanig hinderlijk of levensbedreigend zijn dat ze als ‘ziek’ kunnen worden bestempeld. Het wordt moeilijker als het psychologisch functioneren gezien wordt en daarmee samenhangend ook het gedrag. Anders dan bij de kat kan het functioneren van mensen niet worden geïkt aan een biologisch standaardpatroon. Het bijzondere van mensen is juist dat ze een veel gedifferentieerder denk- en gevoelsleven hebben en dat ze biologisch niet zijn voorbestemd tot bepaalde gedragingen. Je komt nog een eind door ook hier het criterium ‘levensbedreigend’ te gebruiken: bij sommige psychiatrische ‘ziekten’ zijn mensen een gevaar voor zichzelf. Lang niet elk disfunctioneren is echter dodelijk en bovendien kan het soms juist heel mooi zijn als iemand zijn leven in de waagschaal stelt. Een ander criterium is dan ‘realisme’: weet iemand wat hij doet, handelt hij consequent. Probleem daarbij is echter dat lang niet altijd even duidelijk is wat realiteit is en wat consequent moet heten. Zelfs als men het daarover eens zou zijn, dan blijft nog het probleem dat een niet-levensbedreigend en realistisch functioneren toch beneden de menselijke maat kan blijven. Moet het fantasieloze leven van een klerk ‘gelukkig’ worden genoemd? Naar veler mening niet, omdat onvoldoende gebruik wordt gemaakt van de vele mogelijkheden die de mens in zich heeft. Net zoals van de kat geïkt wordt dat deze zijn mogelijkheden gebruikt (muizen vangen, klimmen, blazen, etc.) zo wordt dat van mensen verwacht. Probleem is dan echter dat mensen zoveel mogelijkheden hebben: ze kunnen niet alleen bomen klimmen en jagen, maar ook dichten, postzegels verzamelen en liefhebben. We hebben meer mogelijkheden dan we in één leven kunnen ontplooiën. Eisen op dit punt komen daarom vaak neer op een arbitraire keuze voor bepaalde kwaliteiten. Zo benadrukten klassieke geluksfilosofen vooral de ontwikkeling van intellectuele vermogens (geluk is wijsheid), maar staat tegenwoordig in boekjes over goed leven de ontwikkeling van relationele vermogens voorop (geluk is liefde). Om zulke keuzen te ontlopen wordt vaak gevluht in algemene termen zoals ‘zelfontplooiing’ of ‘zelf-actualisering’. Daar worden we echter weinig wijzer van.

Meetbaarheid van subjectief geluk

Zoals gezegd gaat het bij subjectief geluk om de voldoening die iemand in zijn leven ervaart. Het probleem is hierbij niet om criteria vast te stellen, maar wel om te weten te komen wat het individu vindt en voelt. Bij de kat was dat problematisch. We kunnen slechts vermoeden dat spinnen duidt op een gevoel van behaaglijkheid. Bij mensen ligt dat gemakkelijker. Mensen hebben weet van hun eigen gedachten en gevoelens en kunnen er over vertellen. Subjectief geluk kan dan ook gemeten worden door er mensen naar te vragen. Op het ogenblik is dat zelfs de enige methode. Gedachten en gevoelens over het leven kunnen niet goed worden gemeten aan gelaatsuitdrukkingen, lichaamssappen of activiteiten.

Als men voor meting van subjectief geluk is aangewezen op vragen is het natuurlijk wel zaak om te weten of mensen daarop eerlijk antwoorden. Het is mogelijk dat mensen niet eerlijk tegen zichzelf zijn en gevoelens van onvrede verdringen. Ook is het mogelijk dat mensen zich tegenover anderen gelukkiger voordoen dan ze zijn. Hoewel mogelijk, blijkt zulke oneerlijkheid niet erg gebruikelijk. Meestal kan men er goed van op aan als mensen zeggen tevreden of

ontevreden te zijn met hun bestaan (zie Veenhoven 1984a, hfdst. 3).

De vraag of mensen wel eerlijk zijn in de beoordeling van hun eigen leven is van een andere orde dan de vraag of dat oordeel wel terecht is. Die laatste vraag betreft de relatie tussen ‘subjectief’ en ‘objectief’ geluk.

Het ene ‘goed’ is het andere niet

Anders dan de gemeenschappelijke naam doet vermoeden gaan de onderscheiden betekenissen van geluk niet noodzakelijkerwijs samen. Iemand kan in gezegende omstandigheden verkeren (betekenis 3a), maar toch slecht functioneren (3b) en daardoor ontevreden zijn (4a) en depressief (4b). Denk bijvoorbeeld aan de prinses uit het sprookje die alles had, maar onmogelijk was en die daarom geen lang en gelukkig leven beschoren was. Anderzijds komt het ook voor dat mensen zich redelijk prettig voelen (4b) in abominabele omstandigheden (3a) zoals in oorlog en armoede. Zelfs slecht functioneren in objectieve zin gaat niet altijd gepaard met subjectieve onvrede. Ongeneeslijk zieken (3b) handhaven vaak een grote tevredenheid (4a) en demente bejaarden voelen zich vaak heel prettig (4b).

Men zou van ‘totaal’ geluk kunnen spreken als aan alle vier de onderscheiden betekenissen tegelijk is voldaan, dus als we en in goede omstandigheden verkeren en zelf goed functioneren en daarbij ook tevreden en opgewekt zijn. Voor de vraag waar het hier om gaat is dat echter niet verstandig.

1.2 Geluk als noemer voor gezondheid en tevredenheid

Zoals gezegd is de vraag niet of er in Nederland geen verbeteringen meer denkbaar zijn, maar of wij Nederlanders daarmee nog wel gelukkig kunnen worden gemaakt. We hebben het dus niet over geluk in de betekenis van goede levensomstandigheden (3a) maar over geluk in andere betekenissen (3b, 4a en 4b). De vraag is juist in hoeverre het eerste tot het laatste bijdraagt. Het is natuurlijk niet handig om dat allemaal geluk te blijven noemen. Laten we de term daarom reserveren voor de laatste drie betekenissen. Geluk wordt dan een verzamelnaam voor zowel zelf ‘goed functioneren’ (3b) als ‘voldoening scheppen’ in het bestaan (4a en 4b).

Zoals we gezien hebben omvatten die betekenissen nog een veelheid aan varianten. Met name bij objectief geluk in de zin van ‘goed functioneren’ kan men zich allerlei invullingen voorstellen. Het is wat veel om voor al die varianten na te gaan of er voor ons Nederlanders verbetering mogelijk is. Verschillende varianten zijn ook niet goed af te bakenen en te meten, zodat er eigenlijk geen gedegen uitspraken over mogelijk zijn. Dat is onder meer het geval voor geluk in de zin van ‘zelfverwerkelijking’. Daarom beperken we ons tot drie redelijk hanteerbare aspecten binnen dit veld. Binnen de betekenis van ‘goed functioneren’ (3b) beperken we ons tot ‘lichamelijke gezondheid’ en ‘geestelijke gezondheid’. Binnen de betekenis van voldoening (4) richten we ons alleen op tevredenheid. *De vraag luidt dan of in Nederland een reële verbetering mogelijk is van ‘lichamelijke gezondheid’, ‘geestelijke gezondheid’ en ‘tevredenheid’.* Omdat deze termen op hun beurt weer onduidelijkheid kunnen wekken, de volgende toelichting:

Lichamelijke gezondheid

Het woord gezondheid wordt soms in even veelomvattende zin gebruikt als de term geluk. Hier gebruiken wij de meest beperkte betekenis: afwezigheid van lichamelijke ziekte en gebrek. Vraag is of dan gezegd kan worden dat wij minder ziek zijn en langer leven.

Geestelijke gezondheid

Ook dit woord wordt in beperkte betekenis gebruikt. Niet in de zin van optimaal functioneren: maar in de zin van afwezigheid van evidente ‘stoornissen’ in denken en voelen, waardoor we het ons zelf en anderen nodeloos moeilijk maken. Vraag is of wij Nederlanders wat dat betreft beter kunnen leren leven.

Tevredenheid

Dit woord verwijst naar het oordeel van mensen over hun bestaan als geheel of belangrijke aspecten daarvan. Vraag is dan of wij Nederlanders tevredener gemaakt kunnen worden dan we nu zijn.

2 WAAROM EEN VRAAG?

Waarom zouden Nederlanders niet gezonder en tevredener kunnen worden? Er zijn minstens vier redenen om daaraan te twijfelen:

2.1 Afnemende meeropbrengst zorg

Aan het begin van deze eeuw viel er met betere zorg nog veel aan de gezondheid te verbeteren. Door vaccinatie en aanleg van riolering konden epidemieën voorkomen worden en door middel van subsidies en verplichte verzekering kon de curatieve zorg voor iedereen toegankelijk worden gemaakt. Dat heeft geleid tot een aanzienlijke verbetering van de gezondheid van de gemiddelde Nederlander, die onder meer tot uiting komt in een gestage stijging van de gemiddelde levensduur. Op een zelfde manier hebben ontwikkelingen in de geestelijke gezondheidszorg de conditie van de Nederlanders waarschijnlijk ook verbeterd, al valt dit minder gemakkelijk in cijfers aan te tonen.

De gezondheidszorg heeft zich natuurlijk het eerst gericht op kwalen die het gemakkelijkst te verhelpen waren. Bij de verdere uitbouw ervan werden steeds minder ‘rendabele’ terreinen aangeboord. Dit leidt ertoe dat de meeropbrengst aan gezondheid steeds meer afneemt.

Dit zelfde verschijnsel kan zich ook voordoen in de ruimere ‘sociale zorg’ van staatswege. Aan het begin van de eeuw leefden veel Nederlanders in armelijke omstandigheden en waren er nauwelijks inkomensvoorzieningen bij ziekte of ouderdom. Daarin is heel wat verbeterd: met name in de laatste decennia. Behalve de inkomenszekerheid is ook de rechtszekerheid in ons land aanzienlijk verbeterd en zijn voor categorieën die anderszins nog behoeftig zijn allerlei gespecialiseerde welzijnsvoorzieningen gekomen. Met die zorg is ook een grote sociale gelijkheid tot stand gebracht: veel van de sociale zorg van de overheid is in feite inkomensverdeling. Dat alles lijkt tot een gemiddeld grotere tevredenheid geleid te hebben. Bij enquêtes betuigt zich nu in ieder geval meer dan 30% van de Nederlanders als ‘zeer tevreden’ met hun bestaan terwijl dat veertig jaar geleden nog 8% was (Veenhoven 1984b: 517).

Ook hier heeft de zorg zich het eerst gericht op de meest schrijnende tekorten en onrechtvaardigheden. Nu die zijn weggenomen daalt het rendement van verdere uitbreiding, ook al blijft de roep daarom sterk vanuit allerlei belangenorganisaties.

2.2 Middel wordt erger dan de kwaal

De middelen die worden aangewend om gezondheid en tevredenheid te bevorderen zijn niet allemaal even werkzaam en hebben vaak onvoorziene bijwerkingen. Dat geldt niet alleen voor medicijnen, maar ook voor bejaardeninrichtingen en sociale zekerheidsregelingen. Die negatieve effecten kunnen vaak maar moeilijk zichtbaar worden gemaakt o.a. omdat ze zich pas op lange termijn openbaren en oorzaak en gevolg meestal niet duidelijk zijn. Als ze zichtbaar worden is het vaak niet mogelijk er veel aan te veranderen door gewoonte en gevestigde belangen.

Zorgsystemen hebben ook de neiging zich op den duur te verzelfstandigen. Belangen en opvattingen van hulpverleners en welzijnstechnocraten komen meer voorop te staan ten koste van de noden waar het aanvankelijk om ging. ‘Leuke’ behandelingen en regelingen krijgen voorrang boven noodzakelijke interventies. Organisatorisch ontwikkelen zich waterhoofden van stafafdelingen en overlegstructuren.

Een en ander versterkt de tendens tot verminderde meeropbrengst. Ongeremde uitbreiding van zorg kan uiteindelijk zelfs leiden tot achteruitgang van gezondheid en tevredenheid.

2.3 Tevredenheid is relatief

Een extra complicatie bij bevordering van tevredenheid is dat tevredenheid althans gedeeltelijk berust op vergelijking met standaarden van wat wenselijk en mogelijk is in het leven. Verbetering van levensomstandigheden laten die standaarden meestal niet onberoerd. Er kan zelfs ‘inflatie van verwachtingen’ optreden, waardoor mensen in feite ontevreden worden. De kans daarop is groot naarmate verbeteringen sneller tot stand komen en politici en belangengroepen hoger opbieden in beloften en verlangens (Brickman & Campbell 1971).

Zo bezien is de grote tevredenheid in Nederland wellicht maar tijdelijk. Er zijn nu nog veel mensen die slechte tijden gekend hebben, maar de jongere generaties zijn gewend aan de huidige welvaart en bestaanszekerheid.

2.4 Niet gelukkiger dan gelukkig

Qua gezondheid en tevredenheid zitten wij al hoog. Zo hoog dat het de vraag is of het nog wel veel hoger kan.

Wat de gezondheid betreft zijn vooral cijfers over gemiddelde levensduur illustratief. Die levensduur is opgelopen van 72 jaar in 1951 tot \pm 76 jaar nu. Het kan kennelijk hoger, want in Zweden leven de mensen gemiddeld nog een jaar langer (Mackenbach 1988). Toch lijken we al dicht tegen de biologische grens aan te zitten en dringt de vraag zich steeds weer op of zo heel erg oud worden nog wel zo leuk is.

Wat tevredenheid betreft ligt het niveau in Nederland ook hoog. Ruim 30% is ‘zeer tevreden’ met eigen leven en zo’n 50% ‘redelijk tevreden’. Hogere percentages worden slechts gehaald in een enkel ander vrij en rijk land zoals de Scandinavische landen en Australië (Veenhoven 1984b:517/8). Veel hogere percentages zitten er waarschijnlijk niet in. Honderd procent tevredenheid is in ieder geval niet haalbaar omdat er nu eenmaal altijd een residu van onvermijdelijk leed is. Iedereen krijgt te maken met ziekte en dood, ook al is verzachting en uitstel mogelijk. Iedereen krijgt ook een aantal levensproblemen op zijn bord: eenzaamheid, moeilijke keuzen, twijfels over de zin van het bestaan, enz. Die problemen kunnen beter hanteerbaar worden gemaakt, maar de last ervan kan niet helemaal van onze schouders worden genomen. Los daarvan zullen er ook altijd mensen zijn die vanuit zichzelf niet tot een bevredigende vormgeving van hun leven in staat zijn als gevolg van aangeboren of verworven

stoornissen waartegen geen therapie gewassen is. Vermindering van onvrede is misschien mogelijk, totale eliminatie niet.

3 AANPAK VAN DE VRAAG

In de volgende bijdragen worden eerst de drie onderscheiden aspecten van geluk apart onder de loupe genomen: zoals gezegd lichamelijke gezondheid, geestelijke gezondheid en tevredenheid. Vervolgens wordt gezien in hoeverre nog heil te verwachten is van verdere voortzetting van het overheidsbeleid dat de laatste decennia gevoerd is om ons Nederlanders gelukkiger te maken.

Van de Maas opent met een verkenning van de mogelijkheden om ziekte terug te dringen en het leven te verlengen. Hij ziet nog wel kansen voor verbetering, maar de marges zijn smal.

Als tweede stelt Erdman de vraag aan de orde of wij Nederlanders minder ‘problematisch’ kunnen leven. Hij constateert dat de mogelijkheden van psychotherapie nog onderbenut zijn, maar dat met extra investeringen daarin toch niet alle leed te lenigen valt.

Als derde gaat Van Praag in op de vraag hoe relatief tevredenheid is. Hij richt zich daarbij vooral op tevredenheid met het inkomen. Zijn bevindingen doen niet vermoeden dat een relatieve verbetering van onze welvaartspositie Nederland veel tevredener zal maken.

Vervolgens wordt gezien in hoeverre voortzetting van twee hoofdlijnen van beleid inzake verbetering van het geluk van de Nederlanders raadzaam is. De hoofdlijnen zijn: vermindering van de sociale ongelijkheid in het land onder gelijktijdige uitbouw van de verzorgingsstaat.

Berting gaat in op de vraag of van verdere nivellering nog winst mag worden verwacht in termen van gezondheid en geluk. Hij constateert dat de bestaande verschillen daarin nog maar weinig te maken hebben met ongelijkheid in de verdeling van kennis, inkomen en macht.

Tenslotte gaat De Valk in op de mogelijkheden van de staat om het geluk van de burgers te bevorderen. Hij erkent de successen van de verzorgingsstaat in deze, maar maant toch tot bescheidenheid. Veel voorwaarden van geluk onttrekken zich aan de greep van de overheid en al te grote ambities op dit punt ontaarden gemakkelijk in totalitarisme.

LITERATUUR

Brickman P. & Campbell D.T. (1971)

Hedonic Relativism and Planning the good Society.

In: Apple (ed.), Adaptation level theory. A symposium. London , Academic Press.

CBS

Statistische Zakboek

Mackenbach J.P. (1988)

Mortality and medical care.

Proefschrift. Rotterdam .

Veenhoven, R.(1984a)

Conditions of Happiness.

Reidel, Dordrecht.

Veenhoven, R. (1984b)

Databook of Happiness.

Reidel, Dordrecht.